

SEXUALITET OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Vad är kopplingen?

74

Malin Beckman, student mänskliga rättigheter

INLEDNING

Mänskliga rättigheter sägs vila i ett inneboende människovärde – och sexualitet sägs vara en central del av att vara människa. Ändå är sexualitet och sexuella rättigheter kontroversiella frågor i människorättssammanhang. Förenta Nationerna (FN) – som är det organ som definierade mänskliga rättigheter i samband med sitt bildande efter andra världskrigets slut – befinner sig i något av ett dilemma; samtidigt som det finns krafter inom organisationen som hävdar sexualitetens betydelse för förståelsen av mänskliga rättigheter är man också beroende av sina medlemsstater, och många av dessa förvisar frågor om sexualitet ur människorättssammanhang och som föremål för FN:s arbete. Denna artikel har som syfte att visa på att människovärde och sexualitet onekligen överlappar och interagerar, att människovärdet inte kan respekteras om inte också människans sexualitet respekteras, och att kränkningar av sexualitet är kränkningar av människovärde och mänskliga rättigheter.

MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER OCH MÄNSKOVÄRDE

Det var när FN bildades efter andra världskrigets slut, med ambitionen om en fredligare värld, som mänskliga rättigheter definierades. Med krigets fasor i åtanke enades man i en förståelse av alla människors inneboende värde, samtidigt som man ansåg att det största hotet mot detta värde var staten. En sådan förståelse av mänskliga rättigheter innebar att

”... att människovärde och sexualitet onekligen överlappar och interagerar, att människovärdet inte kan respekteras om inte också människans sexualitet respekteras, och att kränkningar av sexualitet är kränkningar av människovärde och mänskliga rättigheter.”

den enda aktör som kunde garantera eller kränka mänskliga rättigheter var just staten. Även om en rad av de rättigheter som upprättades kan tyckas inbegripa, eller tangera, frågan om

sexualitet – såsom rätten att ingå äktenskap och bilda familj eller rätten till privatliv – reglerar staten fortfarande genom sin lagstiftning äktenskap och synen på legitim sexualitet. Många länder saknar till exempel könsneutral äktenskapslagstiftning. En rättighet som således kan uppfattas innefatta frågan om självbestämmande gällande sexualitet och sexuell läggning gör det alltså traditionellt sett inte.

Det var först under 1990-talet som föreställningen om den strikta relationen stat-medborgare som grund för mänskliga rättigheter på allvar började ifrågasättas, och då främst från kvinnoorganisationer som menade att den traditionella synen på mänskliga rättigheter innebar att många av de kränkningar som specifikt drabbade kvinnor uteslöts. Numera sägs det vara officiellt accepterat att det inte endast är statliga aktörer som kan kränka mänskliga rättigheter och att staten har en skyldighet att se till att människors rättigheter respekteras även i de fall då den inte själv är den direkta förövaren.

På vilket sätt relaterar då mänskliga rättigheter till människovärdet? Redan i sin stadga refererade FN till människovärde som grundläggande princip: ”Vi, de förenade nationernas folk, beslutna [...] att ånyo betyga vår tro på de grundläggande mänskliga rättigheterna, på den enskilda människans värdighet och värde”. Även i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna (Universal Declaration of Human Rights, eller UDHR) – som är det grundläggande dokumentet gällande mänskliga rättigheter – hänvisas det till människovärdet. I dess förord sägs att ”det inneboende värdet hos alla medlemmar av människosläktet och av deras lika och oförytterliga rättigheter är grundvalen för frihet, rättvisa och fred i världen” och i dess första artikel deklarerar att alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter. Därmed indikeras också att rättvisa, frihet och fred i sig är eftersträvansvärda värden. Mänskliga rättigheters främsta syfte är alltså just att skydda det mänskliga värdet hos alla människor och såväl förordet som själva rättighetsartiklarna i UDHR har värdighet som referensram. FN:s fortsatta arbete för mänskliga rättigheter betonar också människovärdet och dess betydelse för mänskliga rättigheter. Dessa rättigheter utgår från det lika värde som varje enskild människa har, enbart på grund av att ingå i människosläktet.

Vari består då detta människovärde som sägs ligga till grund för mänskliga rättigheter? Vad innebär ett människovärdigt liv? I människorättssammanhang finns det enligt Hans Ingvar Roth en rad centrala värden som förknippas med en människovärdig existens: värdet av liv

”Respekten för den mänskliga värdigheten kan också betyda att en person får möjlighet att odla sin personlighet och leva sitt liv utan hot, manipulation eller tvång utifrån.”

och lem, hälsa, föda, grundläggande trygghet, integritet, självbestämmande, handlingsfrihet, samhällsdelaktighet, självkänsla, kreativitet och en allsidig personutveckling. Respekten för den mänskliga värdigheten kan också betyda att en person får möjlighet att odla sin personlighet och leva sitt liv utan hot, manipu-

lation eller tvång utifrån. För att få en uppfattning om vilka områden i livet som berörs av denna förståelse av människovärde i människorättsammanhang kan vi granska de områden som berörs av de mänskliga rättigheter som finns inom den allmänna förklaringen, vilket är frågor som arbete, äktenskap, fritid, nationstillhörighet, politik, religion, kulturliv och utbildning. Detta ger oss en förståelse för mänskliga rättigheters bas i människovärdet, vad det består i och vilka aspekter av livet det berör. Nästa uppgift för att besvara artikelns syfte blir således att undersöka hur denna kunskap om människovärde kan relateras till sexualitet – och huruvida sexuella rättigheter kan beredas plats inom de mänskliga.

SEXUALITET, SEXUELLA RÄTTIGHETER OCH MÄNSKOVÄRDE

Världshälsoorganisationens (WHO) arbetsdefinition av sexualitet lyder:

Sexualitet är en central aspekt av att vara människa alltigenom livet och omfattar kön, genusidentiteter och genusroller, sexuell orientering, eroticism, njutning, intimitet och reproduktion. Sexualitet erfars och uttrycks i tankar, fantasier, begär, övertygelser, attityder, värderingar, beteenden, utövande, roller och relationer. Medan sexualitet kan inkludera alla dessa dimensioner är det inte alltid samtliga av dem erfars eller uttrycks. Sexualitet påverkas av interaktionen mellan biologi, psykologi, sociala, ekonomiska, politiska, kulturella, etiska, juridiska, historiska, religiösa och spirituella faktorer [*min översättning*].

Av denna definition förstår vi att begreppet sexualitet rymmer långt mer än endast sexuell aktivitet. Den ger oss också insikten att sexualitet är något som finns hos alla människor, vare sig människor väljer att vara sexuellt aktiva eller inte. Sexualitet kan därför inte frikopplas från mänsklighet. Kopplingarna mellan människovärde och sexualitet kan i sin tur göras genom att exemplifiera hur människors sexualitet idag kränks och inskränks runt om i världen. Att bli förföljd och mördad på grund av sin sexuella orientering – såsom David Kato blev i Uganda i januari 2011 – strider mot människovärdets centrala värdering av liv, hälsa, integritet, grundläggande trygghet, självkänsla och

handlingsfrihet, för att ge några exempel. Att inte ha elementär kunskap om reproduktion, preventivmedel och hur man skyddar sig mot könssjukdomar sätter potentiellt hälsa, självbestämmande, handlingsfrihet och ibland liv, som vi sett betraktas som viktiga ur människorättssynpunkt, ur spel. Att bli gravid – frivilligt eller ofrivilligt – och att inte ha tillgång till adekvat sjukvård riskerar att negligera värdena liv, hälsa, grundläggande trygghet, integritet, självbestämmande och handlingsfrihet. Att bli tvingad till sex kan på samma sätt medföra att människovärdets centrala beståndsdelar åsidosätts. Att det ofta följer ett stigma – och ett lagbrott – med att vara sexarbetare innebär att inte bara riskerar de att fråntas liv och hälsa, utan även självbestämmande, handlingsfrihet och samhällsdelaktighet. Detta är några exempel på hur man kan se att människovärde och sexualitet interagerar. Jag utger mig inte för att vara tolk för alla de upplevelser och

”Sexualitet är en del av vår mänsklighet och det är orimligt att den bortkopplas från vårt människovärde.”

kränkningar som sker i form av diskriminering, sexuellt våld eller gentemot sexualitet, och samtliga exemplifierade situationer kan självklart upplevas olika av olika människor. Men det är inte orimligt att anta att för många människor är sexualitet kopplat till just integritet och självbestäm-

mande – centrala delar av människovärdet som kränks dagligen och stundligen världen över genom lagar som kriminaliserar sexuell diversitet; otillräckliga lagar för att motverka tvångsgifte, diskriminering, våldtäkt och sexuellt våld; bristande insatser för sexualundervisning, sexuell hälsa och mödrahälsovård. Sexualitet är en del av vår mänsklighet och det är orimligt att den bortkopplas från vårt människovärde.

Att inkludera sexualitet och sexuella rättigheter inom ramen för mänskliga rättigheter är ett försök att åstadkomma ett människovärdigt liv för alla människor. Sexuella rättigheter kan vid första anblicken tyckas problematiska eftersom vi ofta uppfattar sexualitet som något relationellt – om någon har en sexuell rättighet, innebär det att någon annan har en motsvarande sexuell skyldighet? Som vi sett i definitionen ovan är sexualitet dock något som kräver varken interaktion eller utövning. Förespråkare för sexuella rättigheter menar att en rättighetsbaserad syn på sexualitet har potential att tillföra livet något positivt – något som kan erbjuda spänning, njutning, intimitet och välbefinnande. Men det är samtidigt viktigt att erkänna att sexualitet kan ha en destruktiv sida med våld och diskriminering som följd i många människors sexuella liv, vilket sexuella rät-

tigheter också försöker ta itu med och förhindra. Grundprincipen för sexuella rättigheter är samtycke, vilket innebär att en person frivilligt väljer att delta i en aktivitet med adekvat kunskap om dess eventuella konsekvenser och med respekt för andra människors motsvarande rättigheter. En sådan förståelse av vad som är accepterat sexuellt beteende gör att människor tillerkänns sin egen definition av vad som är erotiskt och sexuellt, istället för att samhället definierar vad som accepteras i form av krav på fortplantning, äktenskap eller att acceptansen baseras på könet hos partnern/partnerna, och innebär samtidigt att våld, övergrepp och tvång inte kan accepteras. Att utgå från samtycke är att erkänna alla människors autonomi, men med det inte sagt att alla gråzoner som finns i människors sexuella relationer därmed utplånas. Samtycke kan vara lätt att definiera i teorin, men inte alltid i praktiken.

En persons sexuella rättighet är alltså inte någon annans sexuella skyldighet. Den skyldighet som svarar mot sexuella rättigheter är istället att ingen ska diskrimineras eller straffas för sina sexuella val, så länge dessa val inte berövar andra människor deras val och frihet att välja. Medan de som kränker sexuella rättigheter inte alltid är stater kan staten, genom sitt agerande eller underlåtelse att agera, underlätta eller försvåra att kränkningar av sexuella rättigheter sker, och på så vis skulle staten också ansvarig för beskyddet av sexuella rättigheter om de kom att inkluderas i mänskliga rättigheter.

”Generellt sett så vinner reproduktiv hälsa och reproduktiva rättigheter lättare gehör än sexuella dito.”

SEXUELLA RÄTTIGHETER SOM MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER?

Sedan 1990-talet finns det erkänt inom FN att sexuellt våld är ett brott mot mänskliga rättigheter, och sedan en tid pågår arbete med att förhindra sexuellt våld och våldtäkt i konflikter. I övrigt berörs frågor om sexualitet ofta indirekt utifrån de mer accepterade begreppen reproduktiv hälsa och reproduktiva rättigheter. Generellt sett så vinner reproduktiv hälsa och reproduktiva rättigheter lättare gehör än sexuella dito, eftersom reproduktion essentiellt är heterosexuellt och eftersom det i många fall är det som, till exempel inom många religioner, rättfärdigar sexuella handlingar. Ofta får religionen bära skulden för en konservativ och restriktiv

syn på sexualmoral, men tabun kring sex och sexualitet finns i alla kulturer, även sekulära.

Ett av FN:s problem gällande inkorporerandet av sexualitet som en del av mänskliga rättigheter är att samtidigt som vissa enskilda aktörer inom organisationen är positiva till en sådan expansion, så är FN också summan av sina medlemmar – och de har potential att påverka och begränsa organisationens handlingskapacitet. I december 2010 gjordes ett utkast till en resolution syftande till att fördöma godtyckliga avrättningar. Sexuell läggning fanns med som illegitim grund, men röstades senare bort.

Samtidigt finns det krafter i form av enskilda rapportörer som förespråkar acceptans av sexualitet och inlemmandet av sexuella rättigheter inom mänskliga rättigheter. Paul Hunt, före detta Special Rapporteur on the Right to Health, skrev år 2004 en rapport till FN:s kommission för mänskliga rättigheter där han poängterade att en korrekt förståelse av principerna för mänskliga rättigheter, likväl som förståelsen av existerande normer för dem, oundvikligen leder till erkännandet att sexuella rättigheter är mänskliga rättigheter. Han menade att sexuella rättigheter inkluderar rätten för alla människor att uttrycka sin sexuella läggning med vederbörlig hänsyn till andras rättigheter, utan rädsla för åtal, frihetsberövande eller sociala hinder. Den tidigare Special Rapporteur on the Right to Education, Vernor Muñoz, uppmärksammade år 2010 rätten till sexualundervisning som ett led i att motverka patriarkala föreställningar och kontroll av sexualitet och samma år antogs resolution 1960 av FN:s säkerhetsråd i vilken sexuellt våld i konflikter fördöms och ses som en säkerhetsfråga snarare än som en kvinnofråga eller en fråga om civila offer.

”Frågan är om mänskliga rättigheter endast ska användas för att förhindra kränkningar, eller om de även ska kunna användas för att berika människors liv.”

Det finns alltså strömningar inom FN som erkänner och välkomnar aspekter av sexualitet inom ramen för mänskliga rättigheter, samtidigt som konservativa krafter vill fortsätta utesluta sexualitet ur den internationella debatten. Men om sexuella övergrepp, våldtäkt och sexuellt våld är erkända som kränkningar av människors mänskliga rättigheter, hur kan då sexualitet i stort fortsätta uteslutas? Frågan är om mänskliga rättigheter endast ska användas för att förhindra kränkningar, eller om de även ska kunna användas för att berika människors liv, att ge människor potentialen att leva fullvärdiga liv. Ser vi till de principer mänskliga rättigheter

vilar på, den uppfattning om mänsklighet och mänskligt värde som sägs utgöra grunden för våra rättigheter, finner vi värden som rättvisa, frihet, integritet, självbestämmande, självkänsla, grundläggande trygghet, hälsa, handlingsfrihet, samhällsdelaktighet och allsidig personutveckling. Det är värden som oomtvistligen kan kopplas till sexualitet. Om dessa värden ska vara förhärskande – om det är dessa värden som möjliggör att vi kan leva människovärdiga liv – och om vi tror på att människor har ett inneboende värde i egenskap av att vara människor, då måste vi också erkänna människans sexualitet som en del av detta människovärde och därmed sexualitet, i form av sexuella rättigheter, som en del av mänskliga rättigheter.

ATT LÄSA OM SEXUALITET OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Aggleton, Peter – Parker, Richard (eds.) *The Routledge Handbook of Sexuality; Health and Rights*. Oxon/New York: Routledge.

Corrêa, Sonia – Petchesky, Rosalind – Parker, Richard, 2008. *Sexuality, health and human rights*. London/New York: Routledge.

Parker, Richard - Petchesky, Rosalind - Sember, Robert. *Sex Politics. Reports from the front lines*. Tillgänglig på www.sxpolitics.org

Petchesky, Rosalind P, 2000. "Sexual rights: Inventing a concept, mapping an international practice" i Parker, R – Barbosa, M – Aggelton, P (eds.) *Framing the sexual subject: the politics of gender, sexuality and power*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, s. 81-103.

Roth, Hans Ingvar, 2007. *Vad är mänskliga rättigheter?* Stockholm: Natur och kultur.